

Kacper Rosner-Leszczyński

ORCID: 0000-0002-5464-6611
(Uniwersytet Wrocławski)

BRESLAUER APOKALYPSE 1945... HORSTA G.W. GLEISSA – NAJWAŻNIEJSZA „EDYCJA ŹRÓDŁOWA” DO BADAŃ NAD DZIEJAMI FESTUNG BRESLAU. HISTORIA – WSKAZÓWKI BADAWCZE – PAMIĘĆ

Na temat historii Festung Breslau napisano już stosunkowo wiele¹. Jeżeli chodzi o starszą literaturę przedmiotu, należy wspomnieć o publikacjach Alfreda Koniecznego i Karola Joncy² oraz Ryszarda Majewskiego³. Nowsza literatura to

¹ Literaturę dotyczącą wspomnianej problematyki omówili: R. Żerelik, *Wprowadzenie* [w:] *Festung Breslau 1945. Historia i pamięć*, red. T. Głowiński, Wrocław 2009, s. 9–12; G. Strauchold, *Wrocławska fala – niemiecki Wrocław i Festung Breslau na polskim rynku wydawniczym XXI w.* [w:] *Festung Breslau 1945. Nieznany obraz*, red. T. Głowiński, Wrocław 2013.

² „*Festung Breslau*”. *Documenta obsidionis 16 II – 6 V 1945*, wyd. K. Jonca, A. Konieczny, Wrocław 1962; K. Jonca, A. Konieczny, *Upadek „Festung Breslau” 15 II – 6 V 1945*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963; K. Jonca, *Ostatnie dni Festung Breslau*, „*Kalendarz Wrocławski*” 1963, t. 6, s. 290–294; *idem*, *Zburzenie miasta Wrocławia w 1945 r. w świetle nieznanych dokumentów*, „*Studia Śląskie*” 1962, t. 5, s. 77–111; *idem*, *Ostatnie dni „Festung Breslau”*, „*Odra*” 1965, nr 5, s. 9–14; *idem*, *Kapitulacja*, „*Odra*” 1975, nr 5, s. 10–31; *idem*, *Ostatni lot Gauleitera*, „*Odra*” 1995, nr 5, s. 27; A. Konieczny, *Lotnicze zaopatrzenie Festung Breslau w 1945 roku* [w:] *Festung Breslau 1945. Historia i pamięć...*, s. 137–143.

³ R. Majewski, *Wyzwolenie Wrocławia i Dolnego Śląska*, „*Kalendarz Wrocławski*” 1965, t. 8, s. 57–66; *idem*, *Lotnicza blokada „Festung Breslau” (luty–maj 1945 r.)*, „*Kalendarz Wrocławski*” 1975, t. 18, s. 119–125; *Wrocławska epopeja. Wspomnienia z walk o wyzwolenie miasta w 1945 r.*, oprac. R. Majewski, Wrocław 1975; R. Majewski, T. Sozańska, *Bitwa o Wrocław, styczeń–maj 1945 r.*, Wrocław 1975; R. Majewski, *Oblężenie Wrocławia. Luty–maj 1945 r.*, „*Wojskowy Przegląd Historyczny*” 1977, nr 3,

przede wszystkim prace pióra Tomasza Głowińskiego⁴, Małgorzaty Preisner-Stokłosa⁵ oraz Kacpra Rosnera-Leszczczyńskiego⁶.

Rosnące zainteresowanie problematyką walk o Wrocław w 1945 r., przekładające się na wyraźny wzrost liczby powstających w ostatnim czasie artykułów naukowych, jest efektem kilku nakładających się czynników. Jednym z nich jest ukazanie się pod koniec XX w. wielotomowego dzieła Horsta Georga Wilhelma Gleissa *Breslauer Apokalypse 1945. Dokumentarchronik vom Todeskampf und Untergang einer deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Presseforschung, persönlicher Erlebnisberichte von Augenzeugen und eigenen Tagebuchaufzeichnungen*⁷, które wprowadziło do obiegu naukowego nowe źródła i pozwoliło na podjęcie pogłębionej refleksji nad omawianą tematyką. Praca Gleissa dotąd nie była poddana gruntownej analizie, jeśli chodzi o jej strukturę, zawartość, potencjał badawczy oraz wpływ na czytelników. Jedynie Małgorzata Preisner-Stokłosa w recenzji opublikowanej na łamach „Rocznika Wrocławskiego” pokrótce zwróciła uwagę na wyżej wymienione aspekty⁸. Z tego względu głównym celem niniejszego artykułu jest omówienie skomplikowanego procesu powstania wspomnianej edycji oraz ocena jej wartości i znaczenia zarówno dla badaczy, jak i osób niezaangażowanych naukowo.

s. 221–238; *idem*, *Dolny Śląsk 1945. Wyzwolenie*, Warszawa – Wrocław 1982; *idem*, *Parlamentariusz do dowództwa „Festung Breslau”*, „Kalendarz Wrocławski” 1988, t. 29, s. 153–157.

⁴ T. Głowiński, *Południowe dzielnice miasta w czasie walk o „Festung Breslau” w 1945 r.* [w:] *Przedmieście Świdnickie we Wrocławiu*, red. H. Okólska, H. Górka, Wrocław 2012, s. 262–273; *idem*, *Pierwszy szturm na Festung Breslau w 1945 roku – lutowo-marcowe próby zdobycia miasta z marszu* [w:] *Festung Breslau 1945. Nieznany obraz...*, s. 25–44; *idem*, *Działania wojenne na Przedmieściu Odrzańskim w czasie II wojny światowej* [w:] *Przedmieście Odrzańskie we Wrocławiu*, red. H. Okólska, T. Głowiński, Wrocław 2014, s. 172–181; *idem*, *Kłeska w przededniu zwycięstwa. Nieudane sowieckie szturm na Festung Breslau – luty–kwiecień 1945 roku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2015, nr 2, s. 113–133; *idem*, „Nalot wielkanocny” 1945 roku – największa apokalipsa w tysiącletniej historii Wrocławia [w:] *Przedmieście Piaskowe we Wrocławiu*, red. T. Głowiński, H. Okólska, Wrocław 2015, s. 214–226; *idem*, *Zaopatrzenie lotnicze Festung Breslau w 1945 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2022, nr 2, s. 126–161.

⁵ M. Preisner, *Życie mieszkańców Festung Breslau po ogłoszeniu rozkazu ewakuacji do zamknięcia miasta w świetle pamiętników*, „Rocznik Wrocławski” 2004, t. 9, s. 191–200; *eadem*, *Dzieci i młodzież w Festung Breslau*, „Rocznik Wrocławski” 2006, t. 10, s. 147–153; B. Lisetzkij, G. Piezunka, *Wspomnienia z dni oblężenia*, tłum. i oprac. M. Preisner, „Rocznik Wrocławski” 2006, t. 10, s. 155–161; M. Preisner-Stokłosa, *Mieszkańcy Festung Breslau* [w:] *Festung Breslau 1945. Historia i pamięć...*, s. 173–178; *eadem*, *Działalność Kościołów w Festung Breslau* [w:] *Krajobrazy przeszłości. Księga ofiarowana doktorowi Adolfowi Juzwence w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. M. Dworsatschek, Wrocław 2009, s. 193–200.

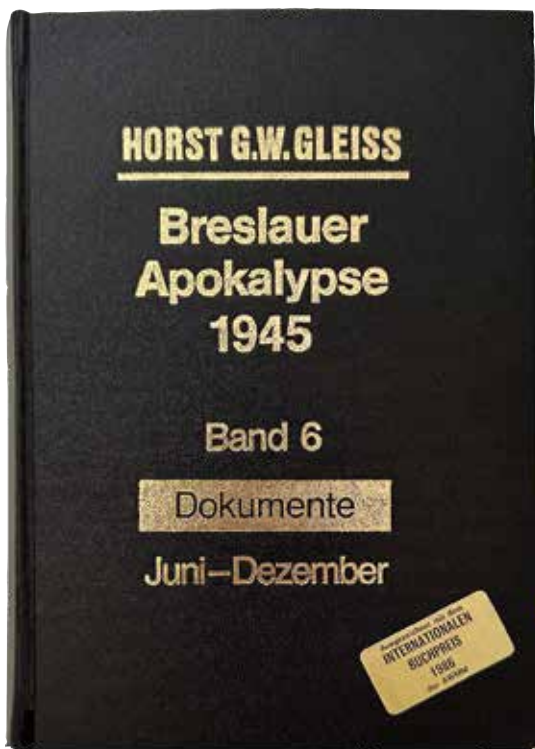
⁶ K. Rosner-Leszczczyński, „Licht ist das sicherste Bombenziel”. Przyczynek do badań nad zaciemnianiem źródeł światła w Festung Breslau w 1945 roku, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2022, nr 1, s. 45–59; *idem*, „Zamknięte, uszkodzenia spowodowane nalotem”. Działalność aptek w Festung Breslau (I 1945 – V 1945), „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2022, nr 2, s. 117–137.

⁷ H.G.W. Gleiss, *Breslauer Apokalypse 1945. Dokumentarchronik vom Todeskampf und Untergang einer deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Presseforschung, persönlicher Erlebnisberichte von Augenzeugen und eigenen Tagebuchaufzeichnungen*, Bd. 1: *Dokumente Januar 1945*, Wedel (Holstein) 1986; Bd. 2: *Dokumente Februar 1945*, Wedel (Holstein) 1986; Bd. 3: *Dokumente März 1945*, Wedel (Holstein) 1987; Bd. 4: *Dokumente April 1945*, Wedel (Holstein) 1987; Bd. 5: *Dokumente Mai 1945*, Wedel (Holstein) 1988; Bd. 6: *Dokumente Juni-Dezember 1945*, Wedel (Holstein) 1990; Bd. 7: *Supplement*, Wedel (Holstein) 1993; Bd. 8: *Letzte Nachträge*, Rosenheim 1995; Bd. 9: *Tabellen, Quellen, Dokumente*, Rosenheim 1997; Bd. 10: *Register*, Rosenheim 1997.

⁸ M. Preisner, *Horst G.W. Gleiss, Breslauer Apokalypse 1945, t. 1–10, Wedel, Rosenheim, 1986–1997*, „Rocznik Wrocławski” 2004, t. 9, s. 295–299.

Postać Gleissa także dotychczas nie została należycie opisana w polskojęzycznej literaturze przedmiotu. Warto zatem przybliżyć życiorys wrocławskiego kronikarza. Horst G.W. Gleiss urodził się 26 sierpnia 1930 r. we Wrocławiu. Był synem Günthera Gleissa i Margot z d. Rother. W latach 1936–1940 uczęszczał do miejscowej szkoły przy Kletschkastrasse (ul. Kleczkowska), a w latach 1940–1945 pobierał naukę w placówce przy Lehmdamm (ul. Bolesława Prusa). Jego edukację przerwało zbliżające się natarcie Armii Czerwonej. W czasie bitwy o Festung Breslau przebywał w mieście, brał udział w walkach i prowadził dziennik, który w późniejszych latach ukazał się drukiem⁹. Po wojnie kontynuował naukę w liceum w Weimarze, a następnie podjął studia biologiczne na Uniwersytecie Friedricha Schillera w Jenie, które ukończył w 1953 r. W 1958 r.

przeniósł się do RFN, gdzie przez kilka lat pracował naukowo w Naumburgu i Getyndze, a od 1965 r. był nauczycielem biologii w szkole średniej w Wedlu. Znaczną część swojego życia poświęcił biologii (zawodowej pracy naukowej) oraz historii (amatorskiej dokumentacji dziejów lokalnej ojczyzny)¹⁰. Zmarł 9 czerwca 2020 r. w Rosenheim¹¹.

Okladka jednego z tomów
Breslauer Apokalypse 1945... Zbiory autora

⁹ H.G.W. Gleiss, *Pennäler, Pimpf und Volkssturmmann. Aus dem Tagebuch eines Vierzehnjährigen in Breslau (1944–1945)*, Recklinghausen 1982.

¹⁰ *Idem, Breslauer Apokalypse 1945...*, Bd. 9, s. 462–463. Zob. także wspomnienia, m.in.: C. Dürkob, *Leben und Schaffen des Biologen, Geografen, Heimatforschers und Chronisten Horst G.W. Gleiss* [w:] C. Dürkob, H.G.W. Gleiss, D. Groth, *Festschrift zum 50. Geburtstag von Horst G.W. Gleiss* („Schriften des Arbeitskreises für Naturwissenschaftliche Heimatforschung in Wedel/H.”, Bd. 16), Wedel 1980, s. 3–70; M. Baselt, *Horst G.W. Gleiss, der Chronist der Festung Breslau* [w:] *Breslauer Lebensbilder aus drei Jahrhunderten. Festschrift zum 60. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers und Chronisten Horst G.W. Gleiss am 26. August 1990*, hrsg. K. Brunzel, Wedel 1990, s. 18–21; B. Gleiss, *Zehn fruchtbare und schöne Jahre im Leben von Horst Gleiss in Wedel und Rosenheim (1990–2000)* [w:] *Breslauer Passion 1945–1947. Festschrift zum 70. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers Horst G.W. Gleiss am 26. August 2000*, hrsg. W. Hartmann, Rosenheim 2000, s. 124–244; B. Gleiss, *Glückliche und aktive Jahre in Rosenheim an der Seite von Horst G.W. Gleiss (2000–2010)* [w:] *Schlesische Memoiren. Festschrift zum 80. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers Horst G.W. Gleiss am 26. August 2010*, hrsg. R. Leue, Rosenheim 2010, s. 50–293.

¹¹ Nekrolog Horsta G.W. Gleissa zob. <https://trauer.ovb-online.de/traueranzeige/horst-gw-gleiss>, dostęp 11 XI 2023 r.

Gleiss głównie kojarzony jest z monumentalnym dziełem *Breslauer Apokalypse 1945...*, jednak jest to wyłącznie część jego dorobku. Spod jego pióra wyszła m.in. książka na temat historii wrocławskiego ogrodu zoologicznego, utrzymana w podobnej konwencji co *Breslauer Apokalypse 1945...*¹², publikacja poświęcona Hansowi Stolzenburgowi (1912–1943)¹³, *Breslauer Exodus 1946. Beiträge zur Dokumentarchronik einer Stadt und ihrer Menschen* – będąca naturalnym uzupełnieniem omawianego tutaj dzieła¹⁴, a także liczne mniejsze studia. Według dostępnych spisów 971 jego prac zostało wydanych od 1947 do 1980 r., 164 opublikowano od 1981 r. do 30 czerwca 1990 r., 213 – od 1 lipca 1990 r. do 30 czerwca 2000 r., a 113 – od 1 lipca 2000 r. do 30 czerwca 2010 r.¹⁵ Z uwagi na duże zasługi Horsta Gleissa dla badań historycznych i biologicznych wydano z okazji jego pięćdziesiątych, sześćdziesiątych, siedemdziesiątych oraz osiemdziesiątych urodzin specjalne księgi jubileuszowe¹⁶.

Rzadko się zdarza, że badacze dysponują szczegółowym opisem powstawania edycji źródeł. Dostępne wspomnienia spisane przez środowisko ziomkowskie pozwalają odtworzyć kolejne etapy tworzenia i promocji dzieła. O problemach związanych z pracami nad *Breslauer Apokalypse 1945...* można się dowiedzieć, sięgając bezpośrednio do zbioru – nie jest zatem zasadne referowanie tutaj wszystkich szczegółów. Warto w tym miejscu przytoczyć jedynie mało znaną relację Karin Brunzel, która była zaangażowana w prace nad źródłami: „Pierwszy tom »Breslau[er] Apokalypse 1945« został właśnie wydrukowany. Aby zaoszczędzić na kosztach, gotowe do druku strony musiały teraz zostać złożone w książkę, a następnie zabrane do introligatora. Nie brzmi to zbyt dramatycznie. Ale kto może sobie wyobrazić całą klasę szkolną z czterema lub pięcioma długimi rzędami stołów, na których niezliczone stosy zadrukowanego papieru były starannie ułożone obok siebie. Stos z 1000 kartek ze strony 1–2 książki, stos z 1000 kartek ze strony 3–4 książki i tak dalej, w sumie ok[olo] 874 strony, co daje ok[olo] 437 stosów po 1000 kartek [...]. Pan Gleiss zapewniał również transport z Holm do introligatorni w Helmstedt swoim własnym samochodem. Nowo utworzone stosy zostały następnie starannie zapakowane w dostarczone pudełka. Żaden stos nie mógł się zsunąć i był zabezpieczony włożonymi papierami, aby nie doszło do mimowolnego zamieszania podczas transportu. [Gleiss – przyp. K.R.L.] znalazł fabrykę

¹² H.G.W. Gleiss, *Unter Robben, Gnus und Tigerschlangen. Chronik des Zoologischen Gartens Breslau 1865–1965*, Wedel 1967.

¹³ *Idem*, *Stille Welt der blauen Berge. Leben und Werk des Riesengebirgsdichters Hans Stolzenburg (1912–1943)*, Rosenheim 1999.

¹⁴ *Idem*, *Breslauer Exodus 1946. Beiträge zur Dokumentarchronik einer Stadt und ihrer Menschen*, Rosenheim 2003.

¹⁵ Pełny spis prac Horsta G.W. Gleissa – za okres 1947–1980: H.G.W. Gleiss, *Vollständiges Verzeichnis meiner Publikationen 1947–1980. Bibliographie aller Schriften* [w:] C. Dürkob, H.G.W. Gleiss, D. Groth, *Festschrift zum 50. Geburtstag...*, s. 71–122; za okres 1981 r. – 30 VI 1990 r.: K. Brunzel, *Verzeichnis der Publikationen von Horst G.W. Gleiss in den Jahren 1981–1990 (Primärliteratur)* [w:] *Breslauer Lebensbilder...*, s. 343–358; za okres 1 VII 1990 r. – 30 VI 2000 r.: B. Gleiss, *Verzeichnis der Publikationen von Horst G.W. Gleiss in den Jahren 1990–2000 (Primärliteratur)* [w:] *Breslauer Passion 1945–1947...*, s. 245–260; za okres 1 VII 2000 r. – 30 VI 2010 r.: B. Gleiss, *Verzeichnis der Publikationen von Horst G.W. Gleiss in den Jahren 2000–2010 (Primärliteratur)* [w:] *Schlesische Memoiren...*, s. 295–305. Ponadto prace Gleissa zostały zebrane w: H.G.W. Gleiss, *Beiträge zur Landes- und Volkskunde von Schlesien. Silesiaca. Vollständige Zusammenstellung aller Aufsätze aus Zeitungen und Zeitschriften über Schlesien aus den Jahren 1959 bis 1970*, Wedel 1970 i następne tomy.

¹⁶ C. Dürkob, H.G.W. Gleiss, D. Groth, *Festschrift zum 50...*; *Breslauer Lebensbilder...*; *Breslauer Passion 1945–1947...*; *Schlesische Memoiren...*

kartonów, która mogła dostarczyć odpowiednie pojemniki. Zapakowane paczki trzeba było teraz załadować do samochodu, przy czym czasami zastanawiałam się, czy ich waga nie wpływa znacząco na bezpieczeństwo na drodze. Przy nakładzie ponad 1000 egzemplarzy jedna podróż do introligatorni nie była wystarczająca ze względu na ograniczoną pojemność zwykłego samochodu. W rezultacie »ciężka« podróż musiała zostać powtórzona¹⁷.

Gleiss duży nacisk kładł na promocję zarówno swojego archiwum dotyczącego stron ojczystych (Heimataarchiv), jak i efektów długoletniej pracy nad zbiorami. Wśród wielu podjętych inicjatyw warto wspomnieć o jego uczestnictwie w zjazdach Ślązaków (Deutschlandtreffen der Schlesier) w Hanowerze (14–16 czerwca 1985 r., 20–21 czerwca 1987 r.¹⁸, 1–2 lipca 1989 r.) oraz Norymberdze (6–7 lipca 1991 r., 10–11 lipca 1993 r., 8–9 lipca 1995 r., 12–13 lipca 1997 r.)¹⁹. Podczas tych spotkań Gleiss popularyzował swoje zbiory (Zeitheschichtliches Heimataarchiv „Festung Breslau 1945”²⁰) i nowe tomy wciąż wydawanego w tamtych latach *Breslauer Apokalypse 1945...* Nie bez echa przeszła zorganizowana przez niego w dniach 16 lutego – 17 marca 1991 r. w Haus Schlesien (Königswinter) wystawa poświęcona ogólnej tematyce Festung Breslau. Z tej okazji wydał specjalny przewodnik, w którym nakreślił najważniejsze zagadnienia związane z dziejami Festung Breslau, i w ten sposób upowszechniał lokalną historię²¹. Gleiss dbał także o to, by jego prace trafiały do śląskich bibliotek i archiwów. Uroczystość przekazania do biblioteki Muzeum Okręgowego w Jeleniej Górze kolejnych tomów *Breslauer Apokalypse 1945...* doczekała się relacji fotograficznej oraz informacji prasowej. Na łamach lokalnej gazety „Skarbiec Ducha Gór” pisano: „Pozycja ta zainteresuje na pewno nie tylko historyków, ale również osoby, które interesują się dziejami Śląska w czasie II wojny światowej i chciałyby zapoznać się z autentycznymi dokumentami i świadectwami z tego okresu, tym bardziej że wszystko ułożone jest chronologicznie, zebrane w jedną całość i bogato ilustrowane fotografiami i rycinami”²².

Zapisane w tytule określenie „edycja źródłowa” nie bez powodu zostało umieszczone w cudzysłowie, ponieważ mam pewne wątpliwości dotyczące jego użycia. W pracy przeprowadzono podstawową krytykę źródeł, a nieścisłości i błędy są w większości wychwycone i odpowiednio oznaczone. Poszczególne fragmenty zawierają czytelne

¹⁷ K. Brunzel, *Horst Gleiss und seine Arbeit aus der Sicht eines „Lehrlings“*. Ein Blick hinter die Kulissen [w:] *Breslauer Lebensbilder...*, s. 25.

¹⁸ Z tego zjazdu zachowało się bardzo ciekawe zdjęcie. Przedstawia ono Karin Brunzel przy stole w Zeitheschichtliches Heimataarchiv „Festung Breslau 1945” w trakcie rzeczzonego zjazdu. Na stoliku leży tom *Breslauer Apokalypse 1945...* Fotografie można znaleźć w zbiorach: Martin-Opitz-Bibliothek, Teilnachlass Horst Gleiss: enthält: u.a. Klosterchronik des Ursulinenklosters zu Breslau, verfasst von Josefa Buchal; Fotos, biographische Dokumente und Betreuungsbefehle in Kopie des Nationalsozialistischen Führungsoffiziers Herbert Van Brück der Festung Breslau; Korrespondenz 041 Recherchematerial „Breslauer Apokalypse 1945”, biographisches Material Bsa-Bü, b.p.

¹⁹ H.G.W. Gleiss, *Breslauer Apokalypse 1945...*, Bd. 9, s. E8; *ibidem*, Bd. 10, s. E5.

²⁰ Heimataarchiv „Festung Breslau 1945”, czyli dokumentacja zebrana przez Gleissa (w znacznej części zamieszczona w *Breslauer Apokalypse 1945...*), do lutego 1994 r. znajdowała się w Holm (Holsztyn). Następnie została przeniesiona do Rosenheim. Obecnie przechowywana jest w Martin-Opitz-Bibliothek w Herne, gdzie trafiła po śmierci Gleissa w 2020 r. Zob. *Breslauer Passion 1945–1947...*, s. 701.

²¹ H.G.W. Gleiss, *Kleiner Führer durch die Ausstellung „Breslau 1945. Untergang einer deutschen Stadt. Dokumente aus dem Heimataarchiv von Horst G.W. Gleiss“*, b.m.w. 1991.

²² Cyt. za: *Breslauer Passion 1945–1947...*, s. 695.

Horst G.W. Gleiss (z lewej) wręcza dyrektorowi Muzeum Okręgowego w Jeleniej Górze Stanisławowi Firsztowi tomy *Breslauer Apokalypse 1945...*, Jelenia Góra, 1999 r. Archiwum Wydawnictwa AD REM, bez sygn.*

odwołania do literatury, a źródła są poprawnie oznaczone. Podążając za wypracowanymi przez Janusza Tandeckiego i Krzysztofa Kopińskiego ustaleniami, pracę Gleissa klasyfikuję jako problemową „edycję źródłową”. Przedstawia ona bowiem „jakieś określone zagadnienie (temat), według którego zbiera się źródła do publikacji z wielu różnych archiwów i bibliotek, często także z zagranicy [...]”²³. Dzieło Gleissa – wprawdzie niezwykle monumentalne i potrzebne – nie spełnia wszystkich wymogów stawianych edycji źródłowej w rozumieniu pracy podlegającej rygorom naukowym. Należy także pamiętać, że choć dla uproszczenia dziesięciotomową pracę Gleissa zwykło się nazywać „zbiorem materiałów źródłowych” czy „zbiorem dokumentów”, to sporą część tomu dziewiątego stanowią dane opracowane na podstawie wcześniej zebranej dokumentacji. Ma on więc formę swoistego autorskiego opracowania opartego na dostępnych źródłach. Nie widzę jednak przeszkód w stosowaniu różnych określeń na *Breslauer Apokalypse 1945...*, ponieważ niejednorodny charakter pracy oraz specyficzna konstrukcja pozwalają na dość swobodny dobór terminologii. W przypadku użycia sformułowania „edycja źródłowa” zdecydowałbym się na informację o jej popularnonaukowym charakterze, co – w mojej ocenie – podkreślałoby wieloletnią i ciężką pracę Gleissa i wykorzystanie przez niego krytycznego aparatu, a jednocześnie wskazywałoby na fakt, że nie wszystkie wymogi edycji (w obecnym tego słowa znaczeniu) zostały spełnione²⁴. Dobrym oraz neutralnym pojęciem jest „wielotomowe wydawnictwo”.

* Za pomoc w dotarciu do fotografii dziękuję Reginie Chreścijańskiej.

²³ J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014, s. 118–119.

²⁴ Na temat zasad wykorzystywanych w czasie tworzenia edycji źródłowych, ich klasyfikacji i krytyki zob. *ibidem*.

Praca dzieli się na dziesięć tomów o nierównej objętości (I tom – ss. 709, II tom – ss. 800, III tom – ss. 1040, IV tom – ss. 1240, V tom – ss. 1152, VI tom – ss. 1150, VII tom – ss. 1741, VIII tom – ss. 1888, IX tom – ss. 942, X tom – ss. 357). Poszczególne woluminy dotyczą różnych zagadnień i stosując umowne uproszczenie, można stwierdzić, że pierwszy tom opisuje dzieje Wrocławia w styczniu 1945 r., drugi – w lutym 1945 r., trzeci – w marcu 1945 r., czwarty – w kwietniu 1945 r., piąty – w maju 1945 r., szósty – od czerwca do grudnia 1945 r., siódmy stanowi suplement dla dokumentów dotyczących stycznia i lutego 1945 r., ósmy jest suplementem dla dokumentów od stycznia do grudnia 1945 r., dziewiąty zawiera tabele, źródła i dokumenty (zgodnie z podtytułem *Tabellen, Quellen, Dokumente*), a w dziesiątym umieszczono indeks. Zaproponowana systematyzacja nie oddaje oczywiście w pełni charakteru poszczególnych tomów, gdyż zdarza się, że zawarte w nich informacje dotyczą również innego okresu lub problemu. Całość zbioru liczy 12 183 strony i zawiera 14 517 dokumentów oraz cytatów, 1395 ilustracji, 1176 zdjęć, 808 plansz oraz 309 map i planów. W indeksie uwzględniono blisko 28 000 słów kluczowych, opracowano biogramy 2300 osób, a w całej pracy wymieniono około 8500 nazwisk niemieckich żołnierzy i cywili zmarłych w 1945 r. we Wrocławiu²⁵. Liczba przywołanych pozycji bibliograficznych sięga blisko 6500²⁶. Edycja źródeł została wzbogacona o grafiki nawiązujące do tytułowej i metaforycznej apokalipsy. Wykorzystano m.in. prace Albrechta Dürera, Giorgia de Chirica czy Petera von Corneliusa.

**Komplet *Breslauer Apokalypse 1945...* wraz z *Breslauer Exodus 1946...*
Zbiory autora**

Poprawne cytowanie pracy Gleissa niejednokrotnie przysparza badaczom dużych problemów, a spowodowane jest to jej rozbudowanym tytułem. Często pomijany jest podtytuł, zdarzają się też pomyłki w określeniu miejsca wydania, które wynikają ze zmiany zachodzącej między tomem siódmym i ósmym (z Wedel na Rosenheim). Niekiedy błędy są bardziej rażące, jak w przypadku Jacka Solarza – autora książeczki *Breslau 1945*. W bibliografii zastosował on bowiem wadliwy zapis: „Gleiss Horst

²⁵ *Breslauer Passion 1945–1947...*, s. 700–701.

²⁶ *Ibidem*. Fakt ten zauważa także R. Żerelik, *Wprowadzenie...*, s. 9.

G.W., *Breslauer Apokalypse 1945*, Hamburg 1980²⁷. Jak widać, tytuł mocno skrócono (czytelnik nie został o tym poinformowany), a jako miejsce wydania podano Hamburg, mimo że żaden z tomów nie został tam nigdy opublikowany. Rok wydania (1980) również jest oczywistą nieprawdą, ponieważ pierwszy tom omawianego dzieła ukazał się w 1986 r., a ostatni – w 1997 r.

Trudności może także sprawiać samo korzystanie z pracy Gleissa. Dzięki zastosowaniu układu chronologicznego czytelnik jest w stanie prześledzić wszystkie zdarzenia, jakie miały miejsce w wybranym dniu. Sprawa komplikuje się jednak przy dłuższych relacjach, które – siłą rzeczy – zostały podzielone, ponieważ opisywane wydarzenia działały się w ciągu kilku dni²⁸. Gleiss, starając się temu zaradzić, zainteresowane osoby odsyła do następnych części relacji. Najwięcej pracy musi wykonać zatem czytelnik, który chciałby zapoznać się z pojedynczym źródłem dotyczącym dłuższego wydarzenia. Niech za przykład posłuży relacja Johannesa (Hannsa) Hoffmanna – aptekarza pełniącego służbę w Festung Breslau. Gleiss dotarł do jego pamiętników, w których zostały opisane przeżycia z walk i pierwszych powojennych miesięcy w polskim Wrocławiu. Relacja ta została podzielona zgodnie z przyjętym układem chronologicznym, przez co każdy czytelnik pragnący prześledzić losy aptekarza musi sięgnąć do kilku tomów: pierwszego, drugiego, trzeciego, czwartego, piątego, siódmego i ósmego, aby zbadać jego wojenną historię, szóstego i ósmego, by poznać jego losy w 1945 r., oraz do dziewiątego, w którym znajduje się jego biogram²⁹.

Rościsław Żerelik słusznie podkreślił, że zbiór materiałów źródłowych (dokumentów, relacji, fotografii oraz map) opublikowany przez Horsta Gleissa jest „nie do przecenienia dla przyszłych badaczy dziejów Festung Breslau”³⁰. Nie ulega wątpliwości, że *Breslauer Apokalypse 1945...* stanowi fundament badań nad historią Wrocławia. Zebrane materiały nie tylko są punktem wyjścia dla historyków zajmujących się Festung Breslau, lecz także z powodzeniem mogą zostać wykorzystane w trakcie pracy nad okresem powojennym. Zgromadzone treści są szczególnie przydatne podczas analizy położenia Niemców po zakończeniu II wojny światowej. Niemożliwe jest też opisywanie walk o Wrocław bez skorzystania z *Breslauer Apokalypse 1945...* Zdarza się jednak, że autorzy prac – szczególnie popularnonaukowych – nie sięgają do tej przecież podstawowej pozycji. Warto przywołać w tym miejscu publikację Kamilli Jasińskiej *W ogniu i w gruzach. Uniwersytet Wrocławski w latach 1945–1946. Inne*

²⁷ J. Solarz, *Breslau 1945*, Warszawa 2007, s. 78.

²⁸ Fakt ten dostrzega również M. Preisner, *Horst G.W. Gleiss...*, s. 296–297.

²⁹ Sytuację, o której mowa, dobrze obrazuje pełny zapis bibliograficzny dotyczący Hannsa Hoffmanna. Został on stworzony przez Horsta Gleissa i wygląda następująco (zapis dostosowano do wymogów czasopisma): H.G.W. Gleiss, *Breslauer Apokalypse 1945...*, Bd. 1, s. E33, E63, 413–414, 612; Bd. 2, s. 102–103, 169–171, 508C; Bd. 3, s. 178, 236, 281, 284, 315, 332, 370, 388, 465, 474, 496, 560–561, 782, 832, 839, 840, 874, 960; Bd. 4, s. 59, 119, 338, 368, 399, 467, 528, 565, 567, 636, 664, 718, 747, 758, 937, 1034, 1070, 1099, 1137, 1144, 1194; Bd. 5, s. 63, 90, 141, 178, 240, 243, 327, 475, 583, 590, 684, 734, 742, 809, 860–861, 878, 880, 931, 1052, 1056–1058, Fig. V/189; Bd. 6, s. 104–105, 252–253, 448, 499, 1027, 1080; Bd. 7, s. 206, 293–294, 540, 586–587, 598, 615, 791, 875–875A, 932, 988, 994, 1019, 1046, 1387, 1418, 1443, 1561, 1601, 1631, 1659; Bd. 8, s. 560; Bd. 9, s. 361, 385, 388, 487–488, 743–744; Bd. 10, s. 120. Na temat losów aptekarza Hannsa Hoffmanna zob. K. Rosner-Leszczyński, „Zamknięte, uszkodzenia spowodowane nalotem”...

³⁰ R. Żerelik, *Wprowadzenie...*, s. 12. Podobne zdanie wyraziła Małgorzata Preisner-Stokłosa. Zob. M. Preisner, *Horst G.W. Gleiss...*, s. 299.

spojrzenie, w której opisywane zjawisko jest zauważalne. Na przykład stwierdziła ona, że „nie są, niestety, znane dokładniejsze informacje na temat ostatniej kwatery dowództwa Festung Breslau”, co nie jest zgodne ze stanem faktycznym, ponieważ opis kwatery znajduje się w trzecim tomie *Breslauer Apokalypse 1945...*³¹.

O tym, jak pożądaną, a zarazem trudno osiągalną jest dzieło Horsta G.W. Gleissa, może świadczyć strona redakcyjna polskiego wydania dziennika ks. Waltera Lassmanna, na której wydawnictwo Via Nova dziękuje prywatnej osobie „za udostępnienie dzieła H.G.W. Gleissa”³². Choć polskie biblioteki dysponują kilkoma kompletami wspomnianego zbioru źródeł, to – jak nietrudno się domyślić – posiadanie własnego egzemplarza znacznie poprawia komfort pracy. Nie jest to jednak sprawa prosta, gdyż na jednym z popularnych zagranicznych portali aukcyjnych ceny pojedynczych tomów sięgają nawet 200 euro.

Omawiany zbiór, choć zawiera wiele ważnych materiałów dotyczących historii Wrocławia w przełomowym roku 1945, nie powinien stanowić samodzielnego i jedynego źródła. Dla historyka jest to trywializm, ale – jak zostało już wcześniej przedstawione – dzieło to ma szerokie grono odbiorców z różnych profesji. Jako rozwinięcie tej myśli niech ponownie posłuży osoba Hannsa Hoffmanna. Mimo że losy wrocławskiego aptekarza można prześledzić bardzo dokładnie, to dopiero wykorzystanie *Schlesische Memoiren...*, wydanych z okazji osiemdziesiątych urodzin Gleissa, umożliwia uchwycenie pełnego obrazu osoby Hoffmanna, a w szczególności jego rodziny. W tomie jubileuszowym znajduje się bowiem tekst Wolfganga Hoffmanna – syna Hannsa, który urodził się w 1928 r.³³ Nie można też zapomnieć o zbiorach Martin-Opitz-Bibliothek, gdzie znajdują się dodatkowe źródła do badań nad życiorysem wrocławskiego aptekarza³⁴. Widać zatem wyraźnie, że opieranie się wyłącznie na *Breslauer Apokalypse 1945...* i pomijanie materiałów archiwalnych oraz dodatkowych wspomnień może negatywnie wpłynąć na jakość badań i będących ich efektem prac naukowych.

Polski czytelnik, szczególnie ten, który nie operuje biegle językiem niemieckim, powinien mieć na uwadze, że spora część relacji wykorzystanych przez Gleissa ukazała się po polsku jako osobne publikacje. Dysponujemy m.in. przetłumaczonymi przekazami Hugona Hartunga³⁵, pastora Ernsta Horniga³⁶, ks. Waltera Lassmanna³⁷,

³¹ K. Rosner-Leszczynski, (rec.) *Kamilla Jasińska, W ogniu i w gruzach. Uniwersytet Wrocławski w latach 1945–1946. Inne spojrzenie*, Wrocław: Via Nova, Strefa Kultury Wrocław, 2020, ss. 318, ill., „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2022, nr 1, s. 197.

³² W. Lassmann, *Moje przeżycia w Festung Breslau. Z zapisków kapłana*, oprac. M. Zybura, tłum. A. Wziątek, Wrocław 2013, strona redakcyjna.

³³ W. Hoffmann, *Das Jahr 1945. Erinnerungen, verfasst von Herbst 1945 bis Anfang 1946* [w:] *Schlesische Memoiren...*, s. 410–442.

³⁴ Martin-Opitz-Bibliothek, Teilnachlass Horst Gleiss: enthält: u.a. Dokumente, Tagebuchauszüge, Erlebnisberichte und Briefe von Johannes [Hanns] Hoffmann 089,3 Recherchematerial „Breslauer Apokalypse 1945”, biographisches Material Hoffmann (sygn. TK 1130,1 Mappe 3); Teilnachlass Horst Gleiss: enthält: u.a. Erlebnisberichte, Feldpostbriefe, Fotos und persönliche Dokumente des Apothekers Dr. Hanns (Johannes) Hoffmann aus Breslau 108 Recherchematerial „Breslauer Apokalypse 1945”, biographisches Material Hoffmann (sygn. TK 1137 Mappe 1).

³⁵ H. Hartung, *Śląsk 1944/1945. Zapiski i pamiętniki*, tłum. M. Słabicka, Wrocław 2009.

³⁶ E. Hornig, *Breslau 1945. Wspomnienia z oblężonego miasta*, tłum. V. Grotowicz, Wrocław 2009.

³⁷ W. Lassmann, *Moje przeżycia...*

ks. Paula Peikerta³⁸, Ursuli Waage³⁹ oraz wydany w 2022 r. zapiskami s. Marii Hil-delity Troski SSND⁴⁰.

Pomimo dużego zainteresowania historyków dziejami Festung Breslau wciąż wiele jego wątków pozostaje niezbadanych. Dzięki *Breslauer Apokalypse 1945...* można rozwinąć te tematy, które dotychczas doczekały się jedynie pojedynczych prac lub w ogóle nie zostały należycie przestudiowane. Wśród nich należy wymienić m.in.: służbę zdrowia (służbę lekarzy, działalność lazaretów czy szpitali), posługę siostr zakonnych⁴¹, działalność poczty, organizację transportu czy funkcjonowanie straży pożarnej i metody walki z ogniem. Wciąż dużo do odkrycia mają historycy wojskowości, którzy bardziej szczegółowo powinni przyjrzeć się działaniom wojennym i stosowanej w twierdzy taktyce. Dzieje Festung Breslau powinny zainteresować także badaczy z innych dziedzin humanistyki, którzy w podejmowanych przez siebie dociekaniach mogliby wykorzystać nowe tendencje naukowe występujące obecnie w historiografii. Katalog postulatów badawczych jest zbiorem skończonym, jednakże wciąż brakuje licznych – wydawałoby się fundamentalnych – studiów z historii społecznej. Potencjał

Przykładowa strona z *Breslauer Apokalypse 1945...* Zbiory autora

³⁸ P. Peikert, *Kronika dni oblężenia. Wrocław 22 I – 6 V 1945*, oprac. i tłum. K. Jonca, A. Konieczny, Wrocław 1985 (także inne wydania).

³⁹ U. Waage, *Przeżyj! Zapiski z Festung Breslau i polskiego Wrocławia 1945–1947. Relacja świadka*, oprac. M. Zybura, tłum. A. Barędzia, Wrocław 2016.

⁴⁰ M. H. Troska SSND, *Kwiaty wśród bomb. Dziennik zakrytych katedrałnej*, oprac. J. Pater, tłum. E. Całus, M. i D. Sternikowie, Wrocław 2022.

⁴¹ Dotychczas jedynie siostry elżbietanki doczekały się oddzielnego i pełnego studium, a przecież liczba zgromadzeń pełniących posługę na terenie miasta była znacznie większa. Zob. A. Maziarz, *Siostry elżbietanki w Festung Breslau*, „Hereditas Monasteriorum” 2013, t. 2, s. 141–166.

zgromadzony w *Breslauer Apokalypse 1945...* nie został więc w pełni wykorzystany i nadal czeka na szersze zainteresowanie tą problematyką.

Nie ulega także wątpliwości, że inicjatywa podjęta przez Gleissa wpłynęła na zacieśnienie więzi pomiędzy członkami dawnej wrocławskiej społeczności. Dla poznanawczego kręgu wydawnictwo stało się bodźcem do zgłębienia lokalnej historii czy impulsem do spisania własnych wspomnień. Pozwoliło nawet na odkrycie historii ulicy, przy której mieszkali. Dzięki zaznajomieniu się ze źródłami możliwe było skonfrontowanie z nimi własnej pamięci i poznanie różnych – często odmiennych – punktów widzenia. Niech za przykład posłuży historia z życia autora niniejszego tekstu. Otóż, kiedy kilka lat temu kupowałem omawiane dzieło, nawiązałem kontakt ze sprzedawczynią. Przekazała mi ona wspomnienia swojej nieżyjącej matki, która na własne oczy widziała walki o Festung Breslau. Następnie podczas lektury jednego z tomów tejże pracy odnalazłem niewielką pomarańczową karteczkę, na której zapisane były numery stron z *Breslauer Apokalypse 1945...* Należała ona najprawdopodobniej do dawnej właścicielki, która notowała ważne dla niej fragmenty. Jeżeli zapisane strony dotyczyły tomu szóstego (bowiem tam włożona była kartka), dostrzec można ciekawe kryterium wspólnoty doświadczeń. Jednym z zanotowanych przez kobietę źródeł jest relacja Alfreda Springera zawierająca opis obozu jenieckiego na wrocławskim Psim Polu⁴². Autorka zapisków także przebywała w tym miejscu⁴³. Ujawnia się tym samym inny, niespotykany dotąd charakter edycji i zbiorów źródeł – spajania czytelników. Podobne przeżycia wpływały na wspólnotę doświadczeń, co w szerszej perspektywie dawało wyraz w dużym zainteresowaniu publikacją Gleissa w środowisku poznanawczym. Było ono naznaczone opisywanymi w pracy wydarzeniami (byli to np. niemieccy mieszkańcy Wrocławia, dolnośląscy wypędzeni, wysiedleni czy uciekinierzy). Rzadko się zdarza, żeby zbiory dokumentów budziły żywe zainteresowanie wśród społeczeństwa, a jest ono jeszcze mniejsze w przypadku fachowych edycji źródłowych. Analogiczny przykład stanowią prace poświęcone polskim Kresom Wschodnim. Istnieje widoczna paralela między polskimi i niemieckimi kresami – doświadczeniem ich mieszkańców, traumą oraz późniejszym zainteresowaniem rozbitym wspólnotą i utraconą małą ojczyzną. Pomimo zauważalnych podobieństw nie należy jednak stawiać bezrefleksyjnego znaku równości między obiema grupami.

Na koniec warto jeszcze omówić funkcję spajania środowisk wysiedlonych. Aby rozwinąć tę kwestię, należy przypomnieć definicję pamięci społecznej zaproponowaną przez Mariana Golkę, a mianowicie: „Pamięć – tak indywidualna, jak i społeczna – to swoista rozmowa z przeszłością. Każda zbiorowość, aby mogła trwać, musi tę rozmowę prowadzić”⁴⁴. W analizowanym przypadku zbiorowość tworzą dawni mieszkańcy Wrocławia posiadający wspólne – nierzadko trudne – doświadczenia. Najprostszy i zarazem bardzo ogólny podział nośników pamięci zaproponowany przez Golkę to: techniczne środki zapamiętywania, instytucje służące gromadzeniu wytworów z prze-

⁴² H.G.W. Gleiss, *Breslauer Apokalypse 1945...*, Bd. 6, s. 243.

⁴³ Ustalono na podstawie wspomnień i dokumentacji przekazanej przez rodzinę (kopie w zbiorach prywatnych autora).

⁴⁴ M. Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty*, Warszawa 2009, s. 7. Trzeba zauważyć, że pamięć należy do podstawowych pojęć współczesnej humanistyki. Na potrzeby tego krótkiego artykułu bezcelowe wydaje się przybliżanie wszystkich kontekstów dotyczących pamięci, nie ma również potrzeby przywoływać większej liczby publikacji oraz ich autorów. Zainteresowanym polecam uwagę ciekawą serię wydawniczą: „Współczesne Społeczeństwo Polskie wokół Przeszłości”.

szłości oraz uroczyscie obchodzone rocznice⁴⁵. *Breslauer Apokalypse 1945...* z powodzeniem może zostać zakwalifikowany do pierwszej kategorii jako zbiór utrwalonych (wydrukowanych) świadectw przeszłości. Heimataarchiv „Festung Breslau 1945” spełnia wymogi stawiane drugiej grupie, ponieważ oddolnie w uporządkowany sposób gromadzi pamiętki oraz wspomnienia dotyczące tego przełomowego okresu w dziejach Wrocławia. Pamięć o opisywanych wydarzeniach, przekładająca się na obchodzone rocznice, stanowi specyficzną grupę jej nośników. Nie ulega

Seite 88	
4	243
4	281
4	333
4	341
4	369
4	410
4	432
4	564
4	960
4	1112r

**Karteczka odnaleziona
w jednym z tomów *Breslauer Apokalypse 1945...*,
stanowiąca przyczynek do rozważań
nad wspólnotą doświadczeń. Zbiory autora**

wy podejmowane przez Horsta Gleissa – wystawy, promocje książek, wykłady oraz spotkania i niewielkie wydarzenia rocznicowe – choć były istotne dla zachowania pamięci, to z reguły dotyczyły jedynie wspomnianej grupy. W kategorię obchodzenia rocznic lepiej wpasowują się uroczystości podejmowane w Northeim, gdzie znajduje się tablica pamiątkowa poświęcona Festung Breslau, aczkolwiek i w tym przypadku ciężko mówić o jakimś szerszym obyczaju⁴⁶.

Marcin Kula słusznie konstatuje, że „z biegiem czasu wydarzenie może się utrwalić w naszej pamięci nawet niewspółmiernie i nieadekwatnie do rzeczywistego przebiegu”⁴⁷. Selektowność pamięci opiera się także na zachowywaniu w niej rzeczy odbiegających od normy, odchodzących od definicji przeciętności⁴⁸. To właśnie okres Festung Breslau był najbardziej ekstremałowym wycinkiem dziejów dwudziestowiecznego Wrocławia i zapewne był to także jeden z czynników, który wpłynął na zainteresowanie jego historią oraz na powojenną wspólnotę wytworzoną wokół archiwum Gleissa⁴⁹.

⁴⁵ M. Golka, *Pamięć społeczna...*, s. 69.

⁴⁶ H.G.W. Gleiss, *Breslauer Apokalypse 1945...*, Bd. 9, b.s. (Fig. IX/196).

⁴⁷ M. Kula, *Między przeszłością a przyszłością. O pamięci, zapomnianiu i przewidywaniu*, Poznań 2004, s. 78.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 80.

⁴⁹ Warto w tym miejscu jeszcze powołać się na ustalenia dotyczące przemian pamięci w XX w. i „obaw przed zbiorową amnezją”. Zob. J. Le Goff, *Historia i pamięć*, przekł. A. Gronowska, J. Stryjczyk, wstęp P. Rodak, Warszawa 2015, s. 152.

Z przeszło 25-letniej perspektywy, ponieważ tyle minęło od wydania dziesiątego tomu *Breslauer Apokalypse 1945...*, z dużą dozą pewności można stwierdzić, że nie powstanie już żaden pełniejszy zbiór dokumentów poświęcony tej problematyce. Obecnie praca Horsta Gleissa nie wywołuje już tak dużych emocji jak dawniej, a od kilku lat zainteresowanie badaczy skupia się przede wszystkim wokół zdigitalizowanych dzienników bojowych, dokumentów wytworzonych przez Armię Czerwoną oraz niewykorzystanych dotąd niemieckich archiwaliów. Mimo to *Breslauer Apokalypse 1945...* jest pracą fundamentalną, bez sięgnięcia do której nie jest możliwe prowadzenie rzetelnych badań nad wrocławską twierdzą w schyłkowym okresie II wojny światowej. Wzbogaciła ona nie tylko naukową bazę źródłową, lecz także w realny sposób przyczyniła się do wzmocnienia więzi wśród dawnych mieszkańców Wrocławia. Zasadne wydaje się określenie opisywanego zbioru mianem „wspólnego”, gdyż tytaniczny wysiłek Horsta Gleissa nie przyniósłby oczekiwanych rezultatów, gdyby nie pomoc i zaangażowanie środowiska dawnych mieszkańców miasta.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Wydawnictwa AD REM

Fotografia Horsta G.W. Gleissa wręczającego dyrektorowi Muzeum Okręgowego w Jeleniej Górze Stanisławowi Firsztowi tomy *Breslauer Apokalypse 1945...*, Jelenia Góra, 1999 r.: bez sygnatury.

Martin-Opitz-Bibliothek w Herne

Teilnachlass Horst Gleiss: enthält: u.a. Klosterchronik des Ursulinenklosters zu Breslau, verfasst von Josefa Buchal; Fotos, biographische Dokumente und Betreuungsbefehle in Kopie des Nationalsozialistischen Führungsoffiziers Herbert Van Brück der Festung Breslau; Korrespondenz 041 Recherchematerial „Breslauer Apokalypse 1945”, biographisches Material Bsa-Bü.

Teilnachlass Horst Gleiss: enthält: u.a. Dokumente, Tagebuchauszüge, Erlebnisberichte und Briefe von Johannes [Hanns] Hoffmann 089,3 Recherchematerial „Breslauer Apokalypse 1945”, biographisches Material Hoffmann: TK 1130,1 Mappe 3.

Teilnachlass Horst Gleiss: enthält: u.a. Erlebnisberichte, Feldpostbriefe, Fotos und persönliche Dokumente des Apothekers Dr. Hanns (Johannes) Hoffmann aus Breslau 108 Recherchematerial „Breslauer Apokalypse 1945”, biographisches Material Hoffmann: TK 1137 Mappe 1.

Źródła publikowane

„Festung Breslau”. *Documenta obsidionis 16 II – 6 V 1945*, wyd. K. Jonca, A. Konieczny, Wrocław 1962.

Gleiss H.G.W., *Breslauer Apokalypse 1945. Dokumentarchronik vom Todeskampf und Untergang einer deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Presseforschung, persönlicher Erlebnisberichte von Augenzeugen und eigenen Tagebuchaufzeichnungen*, Bd. 1: *Dokumente Januar 1945*, Wedel (Holstein) 1986; Bd. 2: *Dokumente Februar 1945*, Wedel (Holstein) 1986; Bd. 3: *Dokumente März 1945*, Wedel (Holstein) 1987; Bd. 4: *Dokumente April 1945*, Wedel (Holstein) 1987; Bd. 5: *Dokumente Mai 1945*, Wedel (Holstein) 1988; Bd. 6: *Dokumente*

Juni–Dezember 1945, Wedel (Holstein) 1990; Bd. 7: *Supplement*, Wedel (Holstein) 1993; Bd. 8: *Letzte Nachträge*, Rosenheim 1995; Bd. 9: *Tabellen, Quellen, Dokumente*, Rosenheim 1997; Bd. 10: *Register*, Rosenheim 1997.

Gleiss H.G.W., *Breslauer Exodus 1946. Beiträge zur Dokumentarchronik einer Stadt und ihrer Menschen*, Rosenheim 2003.

Wspomnienia

Baselt M., *Horst G.W. Gleiss, der Chronist der Festung Breslau* [w:] *Breslauer Lebensbilder aus drei Jahrhunderten. Festschrift zum 60. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers und Chronisten Horst G.W. Gleiss am 26. August 1990*, hrsg. K. Brunzel, Wedel 1990.

Brunzel K., *Horst Gleiss und seine Arbeit aus der Sicht eines „Lehrlings“*. Ein Blick hinter die Kulissen [w:] *Breslauer Lebensbilder aus drei Jahrhunderten. Festschrift zum 60. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers und Chronisten Horst G.W. Gleiss am 26. August 1990*, hrsg. K. Brunzel, Wedel 1990.

Dürkob C., *Leben und Schaffen des Biologen, Geografen, Heimatforschers und Chronisten Horst G.W. Gleiss* [w:] C. Dürkob, H.G.W. Gleiss, D. Groth, *Festschrift zum 50. Geburtstag von Horst G.W. Gleiss* („Schriften des Arbeitskreises für Naturwissenschaftliche Heimatforschung in Wedel/H.“, Bd. 16), Wedel 1980.

Gleiss B., *Glückliche und aktive Jahre in Rosenheim an der Seite von Horst G.W. Gleiss (2000–2010)* [w:] *Schlesische Memoiren. Festschrift zum 80. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers Horst G.W. Gleiss am 26. August 2010*, hrsg. R. Leue, Rosenheim 2010.

Gleiss B., *Zehn fruchtbare und schöne Jahre im Leben von Horst Gleiss in Wedel und Rosenheim (1990–2000)* [w:] *Breslauer Passion 1945–1947. Festschrift zum 70. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers Horst G.W. Gleiss am 26. August 2000*, hrsg. W. Hartmann, Rosenheim 2000.

Gleiss H.G.W., *Pennäler, Pimpf und Volkssturmmann. Aus dem Tagebuch eines Vierzehnjährigen in Breslau (1944–1945)*, Recklinghausen 1982.

Hartung H., *Śląsk 1944/1945. Zapiski i pamiątniki*, tłum. M. Ślabicka, Wrocław 2009.

Hoffmann W., *Das Jahr 1945. Erinnerungen, verfasst von Herbst 1945 bis Anfang 1946* [w:] *Schlesische Memoiren. Festschrift zum 80. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers Horst G.W. Gleiss am 26. August 2010*, hrsg. R. Leue, Rosenheim 2010.

Hornig E., *Breslau 1945. Wspomnienia z oblężonego miasta*, tłum. V. Grotowicz, Wrocław 2009.

Lassmann W., *Moje przeżycia w Festung Breslau. Z zapisków kapłana*, oprac. M. Zybura, tłum. A. Wziętek, Wrocław 2013.

Lisetzki B., Piezunka G., *Wspomnienia z dni oblężenia*, tłum. i oprac. M. Preisner, „Rocznik Wrocławski” 2006, t. 10.

Peikert P., *Kronika dni oblężenia. Wrocław 22 I – 6 V 1945*, oprac. i tłum. K. Jonca, A. Konieczny, Wrocław 1985.

Troska H.M. SSND, *Kwiaty pośród bomb. Dziennik zakrytiani katedralnej*, oprac. J. Pater, tłum. E. Całus, M. i D. Sternikowie, Wrocław 2022.

Waage U., *Przeżyj! Zapiski z Festung Breslau i polskiego Wrocławia 1945–1947. Relacja świadka*, oprac. M. Zybura, tłum. A. Barędzia, Wrocław 2016.

Wrocławska epopeja. Wspomnienia z walk o wyzwolenie miasta w 1945 r., oprac. R. Majewski, Wrocław 1975.

Opracowania

- Breslauer Lebensbilder aus drei Jahrhunderten. Festschrift zum 60. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers und Chronisten Horst G.W. Gleiss am 26. August 1990*, hrsg. K. Brunzel, Wedel 1990.
- Breslauer Passion 1945–1947. Festschrift zum 70. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers Horst G.W. Gleiss am 26. August 2000*, hrsg. W. Hartmann, Rosenheim 2000.
- Brunzel K., *Verzeichnis der Publikationen von Horst G.W. Gleiss in den Jahren 1981–1990 (Primärliteratur)* [w:] *Breslauer Lebensbilder aus drei Jahrhunderten. Festschrift zum 60. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers und Chronisten Horst G.W. Gleiss am 26. August 1990*, hrsg. K. Brunzel, Wedel 1990.
- Dürkob C., Gleiss H.G.W., Groth D., *Festschrift zum 50. Geburtstag von Horst G.W. Gleiss*, („Schriften des Arbeitskreises für Naturwissenschaftliche Heimatforschung in Wedel/H.”, Bd. 16), Wedel 1980.
- Gleiss B., *Verzeichnis der Publikationen von Horst G.W. Gleiss in den Jahren 1990–2000 (Primärliteratur)* [w:] *Breslauer Passion 1945–1947. Festschrift zum 70. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers Horst G.W. Gleiss am 26. August 2000*, hrsg. W. Hartmann, Rosenheim 2000.
- Gleiss B., *Verzeichnis der Publikationen von Horst G.W. Gleiss in den Jahren 2000–2010 (Primärliteratur)* [w:] *Schlesische Memoiren. Festschrift zum 80. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers Horst G.W. Gleiss am 26. August 2010*, hrsg. R. Leue, Rosenheim 2010.
- Gleiss H.G.W., *Beiträge zur Landes- und Volkskunde von Schlesien. Silesiaca. Vollständige Zusammenstellung aller Aufsätze aus Zeitungen und Zeitschriften über Schlesien aus den Jahren 1959 bis 1970*, Wedel 1970.
- Gleiss H.G.W., *Kleiner Führer durch die Ausstellung „Breslau 1945. Untergang einer deutschen Stadt. Dokumente aus dem Heimatarchiv von Horst G.W. Gleiss”*, b.m.w. 1991.
- Gleiss H.G.W., *Stille Welt der blauen Berge. Leben und Werk des Riesengebirgsdichters Hans Stolzenburg (1912–1943)*, Rosenheim 1999.
- Gleiss H.G.W., *Unter Robben, Gnus und Tigerschlangen. Chronik des Zoologischen Gartens Breslau 1865–1965*, Wedel 1967.
- Gleiss H.G.W., *Vollständiges Verzeichnis meiner Publikationen 1947–1980. Bibliographie aller Schriften* [w:] C. Dürkob, H.G.W. Gleiss, D. Groth, *Festschrift zum 50. Geburtstag von Horst G.W. Gleiss* („Schriften des Arbeitskreises für Naturwissenschaftliche Heimatforschung in Wedel/H.”, Bd. 16), Wedel 1980.
- Głowiński T., *Działania wojenne na Przedmieściu Odrzańskim w czasie II wojny światowej* [w:] *Przedmieście Odrzańskie we Wrocławiu*, red. H. Okólska, T. Głowiński, Wrocław 2014.
- Głowiński T., *Kłęska w przededniu zwycięstwa. Nieudane sowieckie szturm na Festung Breslau – luty–kwiecień 1945 roku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2015, nr 2.
- Głowiński T., „*Nalot wielkanocny*” 1945 roku – największa apokalipsa w tysiącletniej historii Wrocławia [w:] *Przedmieście Piaskowe we Wrocławiu*, red. T. Głowiński, H. Okólska, Wrocław 2015.
- Głowiński T., *Pierwszy szturm na Festung Breslau w 1945 roku – lutowo-marcowe próby zdobycia miasta z marszu* [w:] *Festung Breslau 1945. Nieznany obraz*, red. T. Głowiński, Wrocław 2013.

- Głowiński T., *Południowe dzielnice miasta w czasie walk o „Festung Breslau” w 1945 r.* [w:] *Przedmieście Świdnickie we Wrocławiu*, red. H. Okólska, H. Górską, Wrocław 2012.
- Głowiński T., *Zaopatrzenie lotnicze Festung Breslau w 1945 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2022, nr 2.
- Goff J. Le, *Historia i pamięć*, przekł. A. Gronowska, J. Stryczyk, wstęp P. Rodak, Warszawa 2015.
- Golka M., *Pamięć społeczna i jej implanty*, Warszawa 2009.
- Jonca K., *Kapitulacja*, „Odra” 1975, nr 5.
- Jonca K., *Ostatnie dni „Festung Breslau”*, „Odra” 1965, nr 5.
- Jonca K., *Ostatnie dni Festung Breslau*, „Kalendarz Wrocławski” 1963, t. 6.
- Jonca K., *Ostatni lot Gauleitera*, „Odra” 1995, nr 5.
- Jonca K., *Zburzenie miasta Wrocławia w 1945 r. w świetle nieznanych dokumentów*, „Studia Śląskie” 1962, t. 5.
- Jonca K., Konieczny A., *Upadek „Festung Breslau” 15 II – 6 V 1945*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963.
- Konieczny A., *Lotnicze zaopatrzenie Festung Breslau w 1945 roku* [w:] *Festung Breslau 1945. Historia i pamięć*, red. T. Głowiński, Wrocław 2009.
- Kula M., *Między przeszłością a przyszłością. O pamięci, zapomnianiu i przewidywaniu*, Poznań 2004.
- Majewski R., *Dolny Śląsk 1945. Wyzwolenie*, Warszawa – Wrocław 1982.
- Majewski R., *Lotnicza blokada „Festung Breslau” (luty–maj 1945 r.)*, „Kalendarz Wrocławski” 1975, t. 18.
- Majewski R., *Oblężenie Wrocławia. Luty–maj 1945 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1977, nr 3.
- Majewski R., *Parlamentariusz do dowództwa „Festung Breslau”*, „Kalendarz Wrocławski” 1988, t. 29.
- Majewski R., Sozańska T., *Bitwa o Wrocław, styczeń–maj 1945 r.*, Wrocław 1975.
- Majewski R., *Wyzwolenie Wrocławia i Dolnego Śląska*, „Kalendarz Wrocławski” 1965, t. 8.
- Maziarz A., *Siostry elżbietanki w Festung Breslau*, „Hereditas Monasteriorum” 2013, t. 2.
- Preisner M., (rec.) Horst G.W. Gleiss, *Breslauer Apokalypse 1945, t. 1–10*, Wedel, Rosenheim, 1986–1997, „Rocznik Wrocławski” 2004, t. 9.
- Preisner M., *Dzieci i młodzież w Festung Breslau*, „Rocznik Wrocławski” 2006, t. 10.
- Preisner M., *Życie mieszkańców Festung Breslau po ogłoszeniu rozkazu ewakuacji do zamknięcia miasta w świetle pamiętników*, „Rocznik Wrocławski” 2004, t. 9.
- Preisner-Stokłosa M., *Działalność Kościołów w Festung Breslau* [w:] *Krajobrazy przeszłości. Księga ofiarowana doktorowi Adolfowi Juzwence w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Dworsatschek, Wrocław 2009.
- Preisner-Stokłosa M., *Mieszkańcy Festung Breslau* [w:] *Festung Breslau 1945. Historia i pamięć*, red. T. Głowiński, Wrocław 2009.
- Rosner-Leszczyński K., (rec.) Kamilla Jasińska, *W ogniu i w gruzach. Uniwersytet Wrocławski w latach 1945–1946. Inne spojrzenie*, Wrocław: Via Nova, Strefa Kultury Wrocław, 2020, ss. 318, ill., „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2022, nr 1.
- Rosner-Leszczyński K., *„Licht ist das sicherste Bombenziel”. Przyczynek do badań nad zaciemnianiem źródeł światła w Festung Breslau w 1945 roku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2022, nr 1.

Rosner-Leszczyński K., „Zamknięte, uszkodzenia spowodowane nalotem”. *Działalność aptek w Festung Breslau (I 1945 – V 1945)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2022, nr 2. *Schlesische Memoiren. Festschrift zum 80. Geburtstag des schlesischen Heimatforschers Horst G.W. Gleiss am 26. August 2010*, hrsg. R. Leue, Rosenheim 2010.

Solarz J., *Breslau 1945*, Warszawa 2007.

Strauchold G., *Wrocławska fala – niemiecki Wrocław i Festung Breslau na polskim rynku wydawniczym XXI w.* [w:] *Festung Breslau 1945. Nieznany obraz*, red. T. Głowiński, Wrocław 2013.

Tandecki J., Kopiński K., *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014.

Żerelik R., *Wprowadzenie* [w:] *Festung Breslau 1945. Historia i pamięć*, red. T. Głowiński, Wrocław 2009.

Strony internetowe

Nekrolog Horsta G.W. Gleissa, <https://trauer.ovb-online.de/traueranzeige/horst-gw-gleiss>, dostęp 11 XI 2023 r.

STRESZCZENIE

W latach 1986–1997 wydano dziesięciotomowe dzieło Horsta G.W. Gleissa *Breslauer Apokalypse 1945. Dokumentarchronik vom Todeskampf und Untergang einer deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Presseforschung, persönlicher Erlebnisberichte von Augenzeugen und eigenen Tagebuchaufzeichnungen*. Autor na 12 183 stronach zebrał 14 517 dokumentów oraz cytatów ukazujących historię Wrocławia i jego okolic w 1945 r.

W artykule krótko przedstawiono wady i zalety *Breslauer Apokalypse 1945...*, zarysowano sposób korzystania z niego oraz wspomniano o publikacjach uzupełniających treści omawianego zbioru źródeł. Ponadto wskazano na najistotniejsze problemy i błędy popełniane przez badaczy zajmujących się historią Festung Breslau. Do najważniejszych z nich zaliczono pomijanie lub niezetelne wykorzystywanie pracy Gleissa oraz wadliwe zapisy bibliograficzne. W tekście zwrócono także uwagę na naukową oraz pozanaukową rolę analizowanego zbioru, która polega na umacnianiu wspólnoty doświadczeń Niemców będących dawnymi mieszkańcami Wrocławia.

Słowa kluczowe: *Breslauer Apokalypse 1945...*, Horst G.W. Gleiss, Festung Breslau, zbiór źródeł, pamięć.

ABSTRACT

Horst G.W. Gleiss's ten-volume work *Breslauer Apokalypse 1945. Dokumentarchronik vom Todeskampf und Untergang einer deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges: unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Presseforschung, persönlicher Erlebnisberichte von Augenzeugen und eigenen Tagebuchaufzeichnungen* was published in the years 1986–1997. For its 12,183 pages, the author collected 14,517 documents as well as quotations showing the history of Wrocław and the surrounding vicinity in the year 1945.

In the article, the strengths and weaknesses of *Breslauer Apokalypse 1945...* are briefly presented along with an outline of how to use it, and attention is drawn to publications that supplement the content of the source collection under discussion. Additionally, the most significant problems and errors of researchers dealing with the history of Festung Breslau (the Siege of Breslau) are pointed out. The most important of these include the omission of Gleiss's work or its inaccurate usage, as well as faulty bibliographic entries. The text also draws attention to the scholarly and non-scholarly role of the analysed collection, which was to strengthen the communal experience of the Germans who were former inhabitants of Wrocław.

Keywords: *Breslauer Apokalypse 1945...*, Horst G.W. Gleiss, Festung Breslau, source collection, memory.